

Інтерпретація «романтичного історизму» у творчості Міхала Чайковського

У статті розглянуто наративну техніку та стратегію Міхала Чайковського (Садика Паші). Показано, що романтичний історизм став складовою частиною історичного роману. М. Чайковський поетизував красу козацтва і степу, створивши козацький міф. Завдяки таланту М. Чайковського та його манері зображення світу сучасники порівнювали письменника з В. Скоттом. Особливо це явище простежується в балканських творах Садика Паші, у яких вальтерскоттизм стає наративною стратегією автора.

Ключові слова: історичний роман, вальтерскоттизм, романтичний історизм, описи, авантюризм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історичний роман формується у ХІХ ст., однак, ставши одним із найконсервативніших жанрів, переживає у ХХ ст. своє відновлення. На тлі політичної ситуації тогочасної Польщі саме література стає чинником формування свідомості, інтегруючи погляди, даючи оцінку подіям минулого [4, с. 188]. Тому й важливо на прикладі творчості одного з польських письменників того часу – Міхала Чайковського – розглянути розвиток романтичного історизму.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Польський історичний роман був матеріалом дослідження багатьох літературознавців. У 80-х роках ХІХ ст. виходить обширна праця критика та письменника Теодора Єске-Хоїнського «Польський історичний роман». Відомі дослідження Юліуша Кшижановського «Про польський вальтерскоттизм», Вінцента Данка «Про шлюб роману з історією», Романа Горського «Польський історичний роман» та ін. Частина науковців схиляється до думки, що історичний роман бере свій початок зі старопольського роману – його псевдоісторичного типу. Епоха романтизму вважається переломним періодом становлення цього виду прози [2, с. 6]. Здислав Скварчинський у праці «Проблеми початків історичного роману в Польщі» називає 1831-й роком, коли історичний роман починає відігравати головну роль і стає панівною формою національної свідомості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Незважаючи на детальне вивчення різних аспектів цього явища, дослідження окремих творів, спроби теоретичного осмислення поняття, залишається відкритим питання елементів історичної поетики, аналіз світобачення та синтезу польського історичного роману [1, с. 21]. Це жанр, у якому автор через реконструкцію минулого формує світ роману. Особливо важливими елементами є джерела, ідейне сприйняття історії, протиставлення правди та вимислу. Часто основою твору стають стереотипи, взяті з міфів та легенд. Окрім того, автор вимушений приділяти велику увагу мовній стилізації. Можна сказати, що історичний роман балансує на грані літератури та історії.

Романтичний історизм стає складовою частиною історичного роману, його становлення пов'язують із творчістю Вальтера Скотта. Він стає батьком історичного роману, реалізуючи у своїх творах основи створення ілюзії минулого. У Польщі романи в стилі Скотта особливо поширення набули в другій половині 20-х років ХІХ ст.

Історичні романи Скотта виникли з прагнення автора передати майбутнім поколінням традиції та культуру предків. У творах письменника зображено колоритні лицарсько-героїчні фігури на фоні заплутаної історії. Зазвичай події розвиваються в кількох напрямках. Власне такий метод конструювання історії викликав в усій Європі епохи романтизму зацікавлення минулим, а твори англійця мали вплив на творчість Міцкевича, Словацького, Крашевського, Сенкевича та інших польських письменників. Найбільш помітною і неординарною серед них була постать Міхала Чайковського. Його творчий доробок складають романи, повісті, оповідання, більшість з яких має українську історичну тематику.

У романі «Кірджалі» автор використав елементи стилю великого англійського письменника. У цьому творі, який свого часу став справжнім бестселером, виражено «слов'янський міф» Чайковського [6, с. 24]. Письменник прочитав оповідання Олександра Пушкіна про Кірджалі – балканського розбійника. Це ім'я було добре відоме в наддунайських краях, а вчинки залишилися в пам'яті

мешканців цього регіону. Сюжет захопив Пушкіна і він збирався створити про сина болгарки та поляка велику поему. Міхал Чайковський знайшов ідею для чудового авантюрного твору, яку реалізував, подаючи частини оповідання російського митця в приписах [3, с. 115].

Для творів у стилі Вальтера Скотта характерним є те, що у вступних чи висновкових автор підкреслює дійсність подій та джерел. У приписах «Кірджалі» знаходимо пояснення письменника: *«Ani jeden wypadek, zawarty w mojej powieści, nie jest płodem pustego urojenia; wszystko co powiedziałem, jest prawdą, opartą na opowiadaniach ludzi znających Kirdżalego, znających szczegóły jego życia – Aleksander Puszkina, wielki poeta Rosji, będąc w Bessarabji w roku 1821, widział Kirdżalego, i z tego wspomnienia napisał kilka słów umieszczonych w piśmie literackim rossyjskiem... Za pośrednictwem jednego ze znajomych mi Wołochów, w Paryżu, miałem sobie nadesłany jaknajdokładniejszy spis życia i czynów Kirdżalego. – Życie takie bujne w wypadki mogło się dawniej napotykać w Europie za rycerskich czasów...»* [5, с. 187].

У тексті «Кірджалі» простежуються всі мистецькі підходи Вальтера Скотта. Передусім це любовна історія. Читач поринає у вихор стосунків між Кірджалі та Сарою Міхаєлею. *«Zapomniał Kirdżali o męczarniach; szczęśliwy, szeroką piersią chwyta powietrze, co od ulubionej leci, rozwartą żrenicą przygląda się wdziękom boskiej dziewicy, u Boga błaga o przedłużenie nocy...»* [5, с. 11]. Молодий чоловік був слугою, невільником Мехмеда Паші, родича султана, власника величезних скарбів, людини з широкою славою, твердою волею та гордим серцем. З болгарської мови Кірджалі перекладається як волоцюга без роду. Матір хлопця померла, а батька він не пам'ятав, бо його чотирирічного осиротила холера. Він пас гусей за кусень хліба. Потрапивши у дванадцятирічному віці до замку Мехмеда Паші, навчився військової справи та став його улюбленцем. Сара Міхаєля була донькою Паші. Після смерті її матері Мехмед ні разу не кинув хустки на жодну одалістку, ані навіть не глянув приязно. Донька стала для нього сенсом життя: *«Turczyn obumarł dla świata, a czułość i miłość jakie żywił dla matki, przeniósł całkowicie na córkę»* [5, с. 7].

У своїх творах Скотт показує родинні чвари, релігійне протистояння, через які ускладнюються любовні стосунки. З такими ж проблемами стикаються і герої Чайковського. Окрім соціальної прірви, героїв розділяє релігія. Ще на перших сторінках стає відомо, що Кірджалі – християнин. Цей молодик має слов'янську душу, хоч одягнений, як турок. Будучи улюбленцем Паші, він має відкриту дорогу до слави та значимості, але не зраджує вірі в Христа: *«O wschodzie i zachodzie słońca chwali pacierzem Boga Chrześcian, a na piersiach nosi wizerunek Matki Dziewicy, jedyną spuściznę po odumarłej matce... Turcka barwa i ryszunek wojenny nie stłumiły w nim uczucia wolności, i śni, i marzy o sławiańskim rodzie, jednym migiem chciałby zdeptać i zdławić potęgę synów mekańskiego proroka...»* [5, с. 2].

Сюжет твору розвивається на тлі важливих історичних подій. Чайковський описує складні міжнаціональні стосунки та протистояння на берегах Дунаю, зображуючи життя різних народів. *«...Po nadbrzeżnych polach i wzgórzach, konno i pieszo snują się Muzułmanie, jakby ta ziemia była kolebką ich rodu, spuścizną ich ojców.-Wołoch i Moldawianin zmienił rzymskie szaty na Alego stroje: Serb i Bułgarczyk zawojem okręcają sławiańskie skronie, na znak, że wprzęgli wolne karki w jarzmo niewoli...»* [5, с. 1].

Усі вчинки персонажів та епізоди тісно пов'язані між собою. У романі читача зачаровують несподівані розв'язки та захопливі мотиви. Як і в романах Вальтера Скотта, у «Кірджалі» багато загадкових постатей, що поєднують, на перший погляд, далекі події. Читаючи твір, відразу важко зрозуміти, на чийй вони стороні, чого прагнуть. Лише у кінці твору стає зрозуміло, що отець Павло не священик, а батько Кірджалі. *«Ojciec Paweł jakby ze snu obudzony, postąpił na przód, gwałtownie rozdarł swój habit na piersiach. – Neczaju, jam zabójca Tetery, ja jestem książ Ilwandzy – Kirdżali to mój syn»* [5, с. 185].

Герої постійно стоять перед вибором: відстоювати свої інтереси чи державні, залишитися із сім'єю чи вирушати на війну, повертатися до коханої чи здобувати славу та гроші. Навіть перед лицем смерті Кірджалі має два протилежних шляхи: *«Już dusza Kirdżalego zmierzła sobie ród ludzki, ale jeszcze dwa węzły z nim go wiązały: miłość dla Sary Michaeli; chęć karmienia dumy dobrą czcią, znakomitą imieniem. Rozpacz po żonie, myśl o potomku nadziei, żywiły jeszcze w jego sercu ostatki współczułości dla ludzi; wspomnienie że jest lackiego rodu, że mu zapowiedziana sława, wielkość, silnem jeszcze ogniwem kuły go do tego świata»* [5, с. 75].

Чайковському вдалося відтворити найтонші струни душ своїх героїв. Тяжко кількома словами охарактеризувати людину, адже вона абсолютно різна в певні моменти. Особливо цікавим є образ Мехмеда. *«Dziwny to człowiek ten Kaja Mehemed... W czasie bojowym mężny, okrutny; w pokoju surowy, nieprzystępny... Takim jest Mehemed: jako Pasza, jako wódz, jako pan. Ale jako ojciec! – Lwica nie tak*

kocha jedyne lwiątko, młoda klacz nowo narodzone źrebie, jak on swoją Selimę... Ona mu życiem, światem, ona mu wszystkim» [5, с. 7].

Твір насичений рухом, подіями, які викликані життям та поведінкою головного героя. Це молода людина, котра вчиться на помилках та духовно загартовується обставинами, спричиненими долею. Зовнішність розкриває нам душу та думки героя. Автор так зображує Кірджалі: *«Na wierzchniej wardze młodociany mech ledwo mu porósł, a już ciemne oko pobłyскуje ogniem męża; jeszcze lice gładkie jak u dziewicy, a już wysokie czoło, jakby wtakt grze uczucia, marszczy się w poprzeczne faldy. Kibić wzniosła, smukła, choć z pod szerokiego kaftana maluje się kształtnymi sklady ciała; ciemny włos wymyka się z pod białego zawoju...» [5, с. 1].*

Головні герої постійно потрапляють у складні життєві ситуації, хоч найчастіше виходять із них неушкодженими. Автор поволі відкриває таємниці, розвиваючи сюжет роману, захоплюючи контрастами сцен та форм. Якщо спочатку здається, що кохання Кірджалі і Сари не може перерости у стосунки через релігію, то потім один випадок розставляє усе на свої місця. Дівчина не знає, що Кірджалі християнин, а він і гадки не мав про її таємницю. *«– Słuchaj Kirdżali, Selimę jestem tylko dla ojca, dla Mehemed Paszy; ale dla ciebie, dla Boga, Sarę Michaelę, Chrześcianką. Po narodzeniu się mojem, w oczach matki bylam chrzczona... zważ czy mogę być twoją bez Krzywoprzysięstwa Bogu» [5, с. 21].* Щоб не розкрити читачеві сюжет твору, Чайковський розміщує оповідання Пушкіна в самому кінці книги, після приписів та пояснень. *«To jego wspomnienie umieszczam w przypisach tomu drugiego, przez ostrożność aby czytelnik przedwcześnie nie dowiadywał się o niektórych wypadkach...» [5, с. 187].*

Характерною ознакою є епізодичні вставки, що ніби не стосуються сюжету (біографії, старі легенди та ін.). Цікавою є сцена, коли ув'язнений Кірджалі розповідає яничарам про захований величезний скарб. У такий трагічний момент, адже героя чекає страта, перед читачем постає комічна історія про жадібність запродавців. *«Nikczemny naród! Gotowe grabić umie, a gdzie potrzeba chwili pracy, to tu tam trudno... Podły naród» [5, с. 175].* Ця погана риса людського характеру зіграла на руку молодому чоловіку – йому вдалося втекти з-під варти.

Особливе місце займають чаруючі описи природи. Автор відтворює словесно не лише її загальну, видиму красу, а й приховані від людського ока прекрасні моменти. Навколишній світ є також засобом відтворення переживань та думок героїв. *«Noc była ciemna, na obłokachnie widać ani księżycy, ani gwiazd, ani mlecznej drogi, ani słupów ognistych, czarno tam i czarno. I na ziemi nie wszędzie jasno, ale w dali od siebie dwie wielkie luny złotego ognia płoną, jak dwa ziemski słońca» [5, с. 177].* Чайковський майстерно порівнює події і відчуття героїв із поведінкою тварин і птахів. *«Z rudnickich gór rozleciały się kruki po serbskiej ziemi i kraczą, jakby okrakiwały wieść rzyszłej żaloby, albo jakby chciały swoim krakaniem wypłoszyć Muzułmanów z siedziby chrześcijańskiego ludu. Z ponad Drawy lecą jastrzębie, skrzydlami gwizdzą po powietrzu, a oczyma bystro wodzą po ziemi. Od Bałkanów przywędrowały płowe orły... Na łąkach Pasarewaczu, stada koni jakby opętane rzucają pasze, zarzą... Myśliwskie psy ze sfor spuszczone, w miejscu sarny wyganiać na strzelca, po drogach ujadają za śladami muzułmańskich jeźdźców. Wszystko to przepowiednie znaki wojny» [5, с. 95].*

Окреме місце належить оповідачу. Це абстрактна фігура, яка перебуває поза межами зображуваного та зберігає історичну дистанцію. Перебуваючи ніби в одному світі з читачем, він нагадує, пояснює йому події, розкриває таємниці та пов'язує між собою окремі епізоди.

Спосіб написання твору, у якому автор демонструє оригінальне літературне бачення історії через використання автентичних моментів повсякденного життя, опис історичних подій, особистостей, звичаїв, традицій, костюмів та пейзажів – називаємо вальтерскоттизмом. Це явище посідає в літературі значне місце, адже дає змогу відтворити важливі історичні події у зрозумілий спосіб, відчутти описувану епоху. Вальтер Скотт та його літературні послідовники зуміли показати історію в новому світлі, передавши наступним поколінням знання про культуру та звичаї народу. В польській літературі історичний роман став «вступом» до романтизму. «Українська школа» вносить до літератури красу козацтва і степу. Саме ці зовнішні, позалітературні складники стають елементами формування історичного роману.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міхал Чайковський, використовуючи різноманітні мистецькі прийоми, створив цілий авантюрний світ козацтва, який перестає бути лише історичним фактором, а набуває сенсу міфотворчого явища, тому що автор наділяє козака найкращими рисами як гордого героїчного лицаря, сина степу, первісне дитя природи. Завдяки такому таланту та манері зображення світу сучасники порівнювали Чайковського з Вальтером Скоттом.

Отож, серед основних рис історичної прози Міхала Чайковського можна виділити авантюризм і теоретично обґрунтований на ньому вальтерскоттизм, який проявлявся у своєрідному способі написання епічних творів.

Джерела та література

1. Горский И. К. Польский исторический роман / И. К. Горский. – М. : Изд-во академии наук СССР, 1963. – 262 с.
2. Bujnicki T. Ewolucja polskiej powieści historycznej / T. Bujnicki // Ruch Literacki. – 1973. – Z. 1. – S. 5–31.
3. Chudzikowska J. Dziwne życie Sadyka Paszy / J. Chudzikowska. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 570 s.
4. Czachowski K. Między romantyzmem a realizmem / K. Czachowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – S. 187–199.
5. Czajkowski M. Kirdzali / M. Czajkowski. – Lipsk : Drukiem F. A. Brockhousa, 1862. – 212 s.
6. Kwapiszewski M. Debiut «kozackiego romanisty» / M. Kwapiszewski // Pamiętnik Literacki. – LXIX. – 1978. – Z. 2. – S. 3–33.

Цьольк Наталя. Інтерпретація «романтичного історизма» в творчестві Міхала Чайковського.

В статті розглядається нарративна техніка і стратегія Міхала Чайковського (Садька Паши). Показано, що романтичний історизм став складовою історичного роману. М. Чайковський поезитизував красу казачества і степи, створив казачий міф. Благодаря таланту письменника і його манері зображення світу сучасники порівнювали М. Чайковського з В. Скоттом. Особливо це прослідковується в балканських творах Садька Паши, де вальтерскоттизм стає нарративною стратегією автора.

Ключевые слова: історичний роман, вальтерскоттизм, романтичний історизм, описання, авантюризм.

Tcyolyk Natalia. Explanation of «Romantic Historicism» in the Works by Michal Tchaikovskyi. The article deals with the Michal Tchaikovskyi narrative technique and strategy. Romantic historicism was an integral part of the historical novel. M. Tchaikovskyi poetizes the Cossacks and steppe's beauty as well as creates the Cossacks myth. The contemporaries drew the comparison between M. Tchaikovskyi and W. Scott in their penmanship and talent. Such phenomena one can see in Sadyk Pasha Balkan woks in which Walterscotticism became the narrative strategy of the author.

Key words: historical novel, Walterscotticism, romantic historicism, notes, adventurism.